

יד
מהר"ץ

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
בהעלותך
סיון ה'תשע"ו ב'שכ"ז
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

מי קודם לקריאת הפטרה, חתן בר מצוה או מי שיש לו יארצייט.
מה הדין בס"ת שנכתב ללא שרטוט, או כאשר השרטוט חלש ובלתי ניכר.
האם צריך שהשרטוט יהיה ניכר לעולם.

האם בזמנינו צריך לעשות את כל הדברים שעשו קדמונינו בכתובת אותיות ספר תורה, והתייחסות לדברי הרה"ג עמרם קורח זצ"ל בספרו "סערת תימן" בעניין זה.
בעניין כת הדרדעים ואלו אשר שמו מן המים הרעים כגון גרץ ודומיו.
התחלת ביאור הדין שלא להגביה את הקול בעניית אמן יותר מקול המברך.
מדור "דקדוקי תורה" מפרשת בהעלותך ועד פרשת והפטרת מסעי.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק
טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741
דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642
שלוחה 6

קול הלשון – 03-6171031

מספר השיעור במערכת קול הלשון – 480

מספר השיעור בדיסקים ובקו "קול יהודי תימן" – 356

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.
השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א,
וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.
פרטים בטלפון: 050-4140741. נא לתאם זאת לפני השיעור.
והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים,
ימלא המקום ב"ה כל משאלות ליבם לטובה. אכ"ר.

השיעור מוקדש לעילוי נשמת אמי היקרה מרת זהרה הנקראת שרה ע"ה בת מארי סאלם שכר זצ"ל. לרגל מלאת שלוש שנים לאסיפתה לבית עולמה. היאר צייט שלה יחול השבוע, ביום י"ח סיון, עש"ק. תנצב"ה.

וכן לע"נ חמותי, מרת לאה (סעידה) בת הרב הדיין מעודד זצ"ל, לרגל מלאת עשרים ושלוש שנים לאסיפתה לבית עולמה. היאר צייט שלה חל ג"כ השבוע ביום חמישי, י"ז סיון. תנצב"ה.

ולהבדיל בין המתים ובין החיים, השיעור מוקדש גם לרפואת ידידנו הרב ליאור מאיר מועלם הי"ו בן ר' אברהם, מהעיר רכסים ת"ו, הזקוק לרפואה שלימה. תשתדלו להתפלל לרפואתו. הוא איש חיל רב פעלים, ובזמן האחרון הוא עוסק בהכנת סידור תפילה מוגה, כפי שדיברנו בזמנו בשיעורים השבועיים, וכן באופן כללי מה שהוא שמע ושומע ממני, ובעז"ה גם מה שיתוסף, בכדי שבע"ה יהיה סידור מאיר עיניים, אשר לא בא כבושם הזה. אבל אם הוא חולה, אז מי יודע כמה זמן זה עוד יקח. א"כ ראשית, צריכים לאמץ את ידו ולעזור לו, כל מי שיכול לסייע בעדו. ובנוסף, שהקב"ה יזכה אותו, בזכות המצוה הזאת, והיא כדאי שתגן עליו, שבעז"ה יהיה לו את הכוח לשבת על התורה ועל העבודה, להקדיש זמן, בכדי לזכות את הרבים בסידור מוגה ומתוקן, ומושלם מכל הבחינות. הן מבחינת הדיוק, והן מבחינת ההלכות, והן מבחינת יראת שמים, וכיו"ב מן הדברים שצריכים לעורר עליהם.

כמו כן השיעור מוקדש גם לעילוי נשמת רבי יוסף בן צדוק דהרי ז"ל, תנצב"ה. נדבת בנו ידידנו המסור, המשתדל בהפצת תורה וכו' במסירות נפש, רבי איתי דהרי הי"ו. ולהצלחת בנו הרך יצחק הי"ו, ובתו מרים שתחי'. כן ירבה וכן יפרוץ. המקום ברוך הוא ימלא כל משאלות ליבו וליבכם לטובה, ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו, אכ"ר.

מי קודם לקריאת ההפטרה, חתן בר מצוה או מי שיש לו יאר צייט.

מאחר והשבת היתה שבת יאר צייט של אמי ע"ה, נתעוררה שאלה. הרי בשבת שלפני היאר צייט, הבן קורא את ההפטרה. מצד שני, היה כאן בבית־מדרשנו פעו"צ חתן בר מצוה, אשר כבר התכונן לקרוא את ההפטרה. א"כ, מי קודם?

אם היו מבררים מבעוד מועד, לפני שכתבו את ההזמנות, היה אפשר לדחות את הבר מצוה, להקדים או לאחר. הבעיא היא, שלא ידעו מכך שיש יאר צייט, רק ברגע האחרון נודע להם. את היאר צייט, אי אפשר לדחות. אולם את הבר מצוה, היה אפשר לדחות, או להקדים. בפרט לפי מנהגינו, שהקטן יכול לקרוא את ההפטרה, לא היתה בעיא, שהוא יקרא בשבת שלפני כן, מתי שיתאפשר, או לדחות זאת לאחר כך. אבל הם כבר הדפיסו הזמנות, חילקו, הזמינו את האורחים, שלא ידעו על כך.

כששאלו אותי, מה לעשות? לא יכולתי לוותר ברגע הראשון, כי זהו כבוד האם, לכן אמרתי, כי צריך לבדוק זאת בספרי הפוסקים האשכנזים, רק הם יכולים לעזור לנו, שהרי מנהג זה שלבר מצוה בא מן האשכנזים. אצלינו התימנים, לא היה קיים המנהג הזה, לעשות שמחת בר מצוה, ושבת חתן. היום בזמנינו, כבר יש אצלינו פיוט, יעלה חתן בר מצוה וכו', מה שאפילו אצל האשכנזים אינו קיים. לפעמים אנחנו לוקחים דברים מן האשכנזים, ולא זו בלבד אלא שאנו מוסיפים עליהם עוד דברים נוספים. בגלל שישנו אצלינו פיוט לחתן, עשו פיוט גם לבר מצוה.

לכן חשבתי, כי צריך לראות מה כתוב בספרי רבני אשכנז, ומהם יהיה פתרון לבעיא. התפלאתי לראות, כי גם אצלם, הדבר איננו פשוט. גם אצלם ישנה מבוכה בעניין זה. זה אומר בכה, וזה אומר בכה. [עייני ס' הליכות והלכות בר מצוה פרק ששי, ופסקי תשובות סי' רפ"ב]. יש אומרים שהיאר צייט דוחה את הבר מצוה, ויש אומרים שהבר מצוה דוחה את היאר צייט. ובכלל ישנה שאלה, האם מדובר על השבת שלפני הבר מצוה, או בשבת שלאחר הבר מצוה. כי הרי אצלם, גם לגבי חתן, ישנה שבת 'אופרוף'. וגם בכך ישנו נידון. אצלינו התימנים, שאנו עושים את השבת חתן בתוך שבעת ימי המשתה, והחתן עולה מפטיר, אין בכלל נידון.

שערי יצחק – השיעור השבועי

מה שדיברנו בשיעור על זה. ונפשו לשאו"ל הגיעה. מצד אחד, הוא רצה להדר, לכתוב על גויל. הרי בעבר, בשנים הראשונות, לא היה נמצא עיבוד של גויל. בדרך כלל, בתי החרושת אשר עשו את החמרים לכתובת ס"ת, הם היו אשכנזים. אבל אצל הספרדים בעבר, בכל ארצות המזרח, כתבו על גוילים. משום מה, הדבר אינו כ"כ ידוע בדורינו. האנשים אומרים, שהתימנים כותבים על גויל. אבל למעשה, זה לא נכון. בכל ארצות המזרח, כגון בבל, מצרים, תורכיה, ולא רק הם אלא גם לוב, אלגיריה, מרוקו, ועוד הרבה ארצות, כתבו על גויל. אבל משום מה, מייחסים זאת לתימנים. כל דבר מעין זה, מייחסים לתימנים. כנראה, או בגלל שהתימנים הכי מחזיקים את המסורת עד היום, ולמשל, הרבה ספרדים בעבר עשו את התרועה בקול רועד כמו התימנים, וכך עטיפת הטלית, וכיום שכחו מזה. אולי יתעשתו?], או מפני שהם יודעים, שאם התימנים עושים כך, אז בודאי שהמסורת שלהם היא מדוייקת ומושלמת.

בזמנו, מישהו שאל את החזון איש זצ"ל, בעניין זה. הוא שאל, הרי כתוב, כי הכתיבה על גויל, זאת מצוה מן המובחר. אמנם בחו"ל, בארצות אירופה, לא ידעו כיצד לעבד את הגויל. אבל כעת באו התימנים, עלו לארץ, והם יודעים כיצד מעבדים. א"כ, אולי נלמד זאת מהם? החזון איש, לא ענה על השאלה הזאת. לא אמר כן, ולא אמר לא. הסיבה שהוא לא ענה, כי זאת שיטה, בכל הקשור לענייני מסורת. הוא לא רצה, לשבור את המסורת. בפרט, שהיתה אצלם ההשכלה, ורפורמה ו'תיקונים', לכן הם פחדו מכל מיני שינויים. ועיין מ"ש בס"ד בענין יצחק על שע"ה הל' כתיבת ס"ת סי' קס"ח אות כ"ב ד"ה ובאור].

בכל אופן, בשנים האחרונות, התעורר שוב עניין הגוילים. האמת היא, כי מי שעשה זאת בהתחלה, אלו היו התימנים. כי עם קשה עורף הוא. הם הנחשונים. לא ניתקה השרשרת. אבל

פשוט וברור שהחתן דוחה את כולם, הוא קודם לכולם. המדובר על חתן נישואין. אבל לגבי בר מצוה, אין מנהג ידוע, כי לא היה מקובל בעבר.

הדרך הטובה ביותר היתה, כפי שאמרנו, שהבר מצוה יידחה. אילו הדבר היה ידוע מראש. אבל כיון שהדבר נתגלה רק ברגע האחרון, ובספרי הפוסקים מבואר, כי עניין היארצייט הוא לאו דוקא לעלות להפטרה, אדרבה היה אפילו עדיף לעלות לספר תורה, לכן אני ויתרתי, ובמקום לעלות את ההפטרה עליתי לחובבי [הכוונה למברך שביעי הפותח בפסוק ובמדבר י, כ"ט] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחָבְבִּי בֶן רְעוּאֵל וגו', שזה פי כמה וכמה יותר טוב, ועוד שישנו קדיש לאחר הקריאה. ואדרבה, זכות היתור יעמוד למנוחה, שלא עומדים בדוקא על שלנו, אלא מוותרים.

בר מצוה, זה פעם אחת בחיים, וזאת השמחה שלו. מדוע לצער אותו ח"ו? הוא אינו יכול לעשות בר מצוה בשבת הבאה, וגם בשנים הבאות אינו אמור לעלות. אבל לגבי יארצייט, בכל שנה ושנה ישנה הפטרה. אז פעם אחת בחיים, אפשר לוותר.

בזכות מעשה זה, זכיתי גם לכתוב תשובה מיוחדת על הנושא הזה, ובעז"ה שנזכה להדפיס זאת.

מה הדין בס"ת שנכתב ללא שרטוט, או כאשר השרטוט חלש ובלתי ניכר.

השבוע בא אלי ת"ח חשוב, עם ספר תורה חדש מהודר שבמהודרים, כתוב על גויל, וע"י סופר מומחה, הוא עשה את כל החומרות אשר יכול, לאחר הרבה בירורים וליבונוים, כגון לגבי צורת האותיות וכו'. קל וחומר, כבר אינני מדבר, לגבי האותיות הלפופות והעקומות, שזה פשיטא.

הוא הראה לי את הס"ת, כבר חצי ספר לפחות היה גמור, הוא לא הביא את החצי השני, והנה הוא מראה לי, שאין שרטוט בס"ת. הוא שמע

בעיקבותיהם, באו גם הספרדים, והיום גם הרבה סופרים ספרדים כותבים על גוילים. אולם הבעיא בעניין השרטוט, הביכה את כולם. כי מצד אחד, באים לעשות חומרא, להדר יותר, אבל בסוף ח"ו אולי נופלים ונכשלים בדבר אשר פוסל זאת, בכל אופן לפי חלק גדול מן הפוסקים.

בקושי רב, לאחר מאמץ, הצלחנו להכשיר את הספר, בדיעבד. מי שיראה אצל הרב אוהד נהרי הי"ו, יש לו כאן יריעות של מגילות עם שרטוטים, יבחין כי ישנם כמה סוגי שרטוטים. ישנם כאלה, העושים את השרטוט באופן חזק, וממילא אין כל בעיא. אבל ישנם כאלה, העושים זאת חלש מאד, באופן שכעת זה ממש חלק, לא רואים כלום. אבל ישנו מצב ממוצע, שהשרטוט הוא משהו. דהיינו, אחרי מאמץ וכו', אפשר ע"י 'חגירת ציפורן', לראות שיש משהו, שזה קצת ייתפס. א"כ, סוף סוף, ישנו חריץ. והרי אין שיעור, לעובי החריץ. אמרתי לו שיבדוק זאת לכל אורך הספר, אולי יש יריעות כך ויש כך. רק ישנה בעיא, כי מי יודע אם הוא יחזיק? דהיינו, כיון שהוא כ"כ דק, כנראה שבמשך הזה העור יתפשט, וכבר לא יהיה ניכר. אבל עניין זה, כבר תלוי במחלוקת. ממילא, יש כאן כמה צירופים.

הוא ממש הצטער מכך. אותו ת"ח אמר, כיצד נפלתי בדבר הזה? רציתי ספר תורה מהודר. כמה השתדלתי. לא רציתי ס"ת שהוא כשר רק בדיעבד.

לכן, זהו דבר אשר צריך לתת עליו את הלב, ולגדור את הפירצה הזאת. לא ניתן לעשות כך בשאט נפש, להפיץ יריעות שאינן משורטטות, או שחלקן משורטטות. כנראה ישנם כמה עבדנים, וממילא ישנן כל מיני שיטות וסוגים. הדבר הוא כנגד המקובל בעם ישראל מדורי דורות, בכל תפוצות ישראל, שעשו שרטוט שהחריץ ניכר. וגם אלה המכשירים זאת

ואומרים, כי כל הנדון הוא כגון בעופרת ובדיו, מצד כתב ע"ג כתב, כי זה צובע, וזה לא נוי של ספר תורה וכו', משא"כ בנ"ד, אבל איך אפשר להקל ראש בנדון זה, שהמדובר הוא על הלכה למשה מסיני? ובדרך כלל, הפוסקים האחרונים סוברים, כי ס"ת כזה הוא פסול. מי שיראה כגון במלאכת שמים, ובמקדש מעט, כולם אומרים שזה פסול.

מי שיוזימו אותנו לעלות לספר תורה כזה, ראוי שיתחמק. ההלכה היא שבאופן שיש צד פיסול בס"ת, אין חשש להימנע מלקרוא בו משום 'הנותנים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא מתקצרים ימיו'. כי באופן זה וכדומה, יש לו סיבה מוצדקת להימנע.

צריך לעורר את הציבור לכך, כי הקונים מטעים את העין לחשוב כאילו יש שרטוט. כנראה כתבו כך כבר הרבה ספרי תורה ומגילות.

האם צריך שהשרטוט יהיה ניכר לעולם.

ישנה נקודה קטנה נוספת, לגבי העניין הזה. הרי רבינו שמחה הסתפק, האם די בכך שיהיה ניכר החריץ לשעתו. דהיינו, בשעת הכתיבה, ישנו חריץ. אולם לאחר מכן, כבר לא איכפת לי. הוא מסתפק בכך.

לכאורה, חשבתי כי יש לנו לדייק זאת מלשון רבינו הרמב"ם. כידוע, לשון הרמב"ם, הוא שקול בפלס. לשון הזהב. א"כ, צריך לבדוק איך הרמב"ם מגדיר זאת? האם זהו דין בכתובה, או שזו דין בס"ת. לפי מה שרגילים לדייק בלשון הרמב"ם, שההגדרה היא ממש חדה וחותכת. נוסח 'בריסק'. אפילו אם הרמב"ם לא התכווין לכך, לפעמים הדבר בבחינת סייעתא דשמיא. דהיינו, שמונחים בדבריו אפילו דיוקים, שהוא בעצמו לא חשב עליהם. מן השמים, הנחו וכווננו אותו לכתוב כך. לשון הרמב"ם [פרק א' מהלכות ס"ת הלכה י"ב] כך, הלכה למשה מסיני, שאין כותבין ספר תורה,

שערי יצחק – השיעור השבועי

נקרא פרשה? הרי אם הסופר גמר את הדף, והוא צריך לעשות פרשה פתוחה, הוא משאיר שורה ריקה בסוף הדף, וממשיך לכתוב בראש הדף הבא. ולפי אורך הדפים, אפשר לראות, כי השורה הריקה מקבילה לשורות שיש בהם כתב. אבל לכאורה, הרי אין שרטוט? ישנן כמה שאלות, מן הסוג הזה. [עייני בעניין זה בשו"ת פעו"צ ח"ג סי' ב', ובשו"ת חן טוב סי' כ"ב. העורך].

בכל אופן, הוא אומר, כי גם בלי שרטוט, זה נחשב שורה. דאם לא כן, פרשה פתוחה שהניח שיטה חלק, יצטרך שיהיה השרטוט קיים לעולם, כיון שהוא הגורם. וזה אינו. (כשרטוט) [דשרטוט] אינו מעכב, אלא בתחילת הכתיבה. אבל אחר כך, גם אם ישתוו פני הגויל, אם במשך הזמן, החריץ נעלם, ולא יהיה ניכר, התחברו ונסגרו הקצוות, וכבר לא רואים את השרטוט, ולא יודע בו מקום השרטוט הקודם, לית לן בה, ופרשה פתוחה מקרי. וכן נראה מלשון המרדכי, מדכתב דאע"ג דאין ניכר כ"כ ההפסק, מקרי פתוחה. וא"כ בנ"ד שיש שיעור שיטה למעלה או למטה, פתוחה הויא במקום שאין בו פרשה. ואע"ג דבהגהות מרדכי מסיק דבעינן שרטוט ניכר וקיים לעולם, כגון לשרטט בברזל, דשרטוט נראה קצת לשון גומא וחריץ, וכן משמע בב"ד דקאמר 'קוצותיו תלתלים' זה שרטוט וכו'. הרי חז"ל דורשים את הפסוק, 'קוצותיו תלתלים שְחורות פְּעוֹרָב' [שיר השירים ה', י"א], 'קוצותיו תלתלים', זה השרטוט. 'שחורות כעורב', זה הדיו השחור. כלומר, ה'קוצותיו', הם 'תלתלים'. דהיינו, השרטוטים שהם כמו קוצים, כיון שהם נעשים בחידוד, הם כמו תלתלים, שורה אחרי שורה, בצורה מדוייקת וישרה. בכל זאת, נראה לי דהיינו דוקא למצוה, אבל לעיכובא, אעפ"י שאינו מתקיים לעולם, שרטוט מיקרי. מסיים מהריק"ש ואומר, ומעולם לא ראינו ולא שמענו מי שבדק בס"ת ישן, לראות אם שרטוטו ניכר.

ועל סמך זה, הגר"ש וואזנר אמר, כי כך הוא המנהג.

ולא מזוזה, אלא בשרטוט. כך גם לשונו לאחר מכן, בפרק שביעי, ובפרק עשירי. לכאורה משמע, לפי דיוק הלשון, כי זהו דין בכתיבה. אל תכתוב, בלי שרטוט. ולא משנה, מה שיהיה אחר כך. העיקר הוא, שיישרת את הכתב, לפי השרטוט. ומה שאח"כ הדבר אינו ניכר, לית לן בה. אמנם רבינו שמחה הסתפק בכך, האם צריך שרטוט הקיים לעולם. אבל הרמב"ם, פשיטא ליה כך, שהדבר אינו מעכב.

מצד שני, צריך להעיר על מה שראיתי באחרונים, שהביאו את דברי מהריק"ש, זהו מהר"ר יעקב קאשטרו, אשר דן לגבי אם היה שרטוט, אבל לאחר מכן במשך הזמן הוא נמחק. הוא אומר, לא שמענו מעולם, שיבדקו ספר תורה ישן, האם השרטוט עדיין קיים. והגר"ש וואזנר זצ"ל בשו"ת שבט הלוי [חלק ב' סי' קמ"ח], הוא ג"כ מסכים לכך, וכותב בזה"ל, מנהג העולם כמ"ש המקדש מעט בשם שו"ת אהלי יעקב, שמעולם לא שמענו לבדוק ס"ת ישן, אם השרטוט קיים.

לפענ"ד, הדבר אינו כ"כ ברור. אם כי, קטונתי לעומת מהריק"ש, שהיה תלמיד הרדב"ז. אבל, כפי שאומרים, תורה אמת כתיב בה. מותר לנו לשאול שאלות.

מהריק"ש כותב [בשו"ת אהלי יעקב אמצע סימן י"ב] כך, כשהניח פנוי שיטה אחת למלה או למטה, פרשה פתוחה מיקרי. ושלא במקומה, פוסלת. וכי תימא, זה הוא כשהניח שיטה אחת. אבל המקום פנוי בלי שרטוט, לאו שיטה מיקריא. יש לומר, דעל כרחין שיטה מיקריא, אעפ"י שאין השרטוט ניכר בה. דהיינו, מה קורה אם בס"ת ישנה שורה, אשר אינה משורטטת. כגון, פרשה פתוחה, שישנה שורה שלימה באמצע, אבל אין בה שרטוט. מה נגיד? כי זאת אינה פרשה, בגלל שאין שרטוט? אבל הרי ישנו ריוח. האם בגלל שאין שרטוט, נאמר כי זה לא נחשב שורה? וישנה גם נפק"מ, לגבי אם בסוף הדף ישנה שורה ריקה, אשר עשה בה שרטוט, האם זה

ואני אינני מבין, מה הפירוש, כך הוא המנהג?
אכן לא שמענו ולא ראינו שיבדקו ס"ת ישן,
האם שרטוטו ניכר או שלא. אבל, מ'לא ראינו
ולא שמענו, ישנה ראייה? הרי מן הסתם,
מניחים שישנו שרטוט. וכבר ראינו בס"ת
ישנים, שהשרטוט ניכר. אפילו עברו מאות
שנים, שלש מאות או ארבע מאות שנה,
והשרטוט ניכר. וכי יש לך הוה אמינא לומר,
תלך ותבדוק? אם תאמר לי, כי ראית גדולי
עולם, שבדקו ס"ת, ולא היה בו שרטוט,
והכשירו זאת, אז אני מבין. אבל להגיד, כי מזה
שלא ראינו ולא שמענו לבדוק האם השרטוט
ניכר, זאת הוכחה שזה כשר? הדבר צריך עיון,
לפענ"ד. אין הוכחה מכך.

וישנם אחרונים, אשר בהדיא פוסלים זאת. כך
מובא בקול יעקב, בשם תשובות הגרע"ק איגר
[קמא סי' נ'], ועוד כמה גדולים, שפסלו זאת, כיון
שהשרטוט חייב להיות ניכר לעולם.

אבל כפי שאמרנו, מאידך גיסא, יש לנו קצת
לימוד זכות, כיון שאפשר לדייק מלשון
הרמב"ם, שהדבר אינו מעכב.

שאלה מהקהל: האם אפשר לשרטט לאחר
הכתיבה?

תשובת מרן שליט"א: הגרע"ק איגר
בתשובותיו [קמא סי' נ'] אומר שלא. התוספות
בסוטה [דף י"ז ע"ב] מסתפקים בזה, וכן בס' דעת
קדושים.

הערה מהקהל: שמעתי שישנם ס"ת כאלה,
שהשרטוט בהם נעלם לגמרי.

תשובת מרן שליט"א: בסדר, גם אם זה נכון,
אבל עכ"פ הדבר אינו שכית. צריך לראות
אותם, אולי בכל זאת ניכר משהו. אדרבה,
הייתי רוצה לראות זאת. הדבר אפשרי, אבל
אינו מצוי. בשביל כך, נחייב כעת לבדוק את
כל הספרים? רוב הספרים אינם כך. יש לנו גם
כמה דיוקים, בעניין זה. למשל, אם ברוב

השורה, השרטוט ניכר, הדבר אינו מעכב.
[כמ"ש בס"ד בשו"ת עולת יצחק ח"א סי' קל"ה]. ישנם
עוד כמה פרטים. אין חובה, שהשרטוט יהיה על
כל אות ועל כל תיבה, רק לכתחילה.

בעזרת ה', אני מקוה שבעוד שבוע או שבועיים,
תהיה לי תשובה ערוכה בארוכה על כל נושא
השרטוט. אינני יכול להאריך במסגרת השיעור,
לדון בכל השקלא וטריא. אבל בע"ה לאחר
שהתשובה תודפס, מי שמעוניין, יוכל לקבל
העתק ממנה.

שאלה מהקהל: ביריעה שבידי, היה שרטוט,
רק בגלל הפרס הם נעלמו.

תשובת מרן שליט"א: אכן. אבל אני מדבר על
כך, שבזמן הכתיבה צריך להיות שרטוט. איננו
מדברים, על מה שהיה בזמן העיבוד, אלא
שכאשר הסופר כותב, צריך שיהיה את
השרטוט. דייקנו זאת מלשון הרמב"ם, שאין
כותבין אלא בשרטוט. אבל מה שהיה שרטוט
לפני שבוע, או לפני שנה, כאשר עשו זאת,
הדבר אינו עוזר כלום. צריך שכאשר הסופר
כותב 'בראשית ברא וגו', יש לו שרטוט. ואם
למחרת זה כבר לא קיים, כנראה זה בסדר, לפי
הרמב"ם. ומאחר שרבינו שמחה מסתפק בכך,
על כך הנדון.

שאלה מהקהל: איך אפשר לעשות שרטוט
בדיעבד לאחר שהס"ת כבר נכתב, הרי ישנן
אותיות שהן בולטות מהשרטוט, כגון למ"ד
וכדומה?

תשובת מרן שליט"א: כשהוא יגיע לאות
למ"ד, הוא יעצור את השרטוט. שיעשה
הפסקות. כפי שאמרנו, לא חייב שהשרטוט
יהיה על כל השורה, מספיק שיהיה על רוב
השורה.

כיום ישנם כאלה, אשר חלק משרטטים, וחלק
לא משרטטים. דהיינו חלק מן השרטוט לא
ניכר החריץ. זהו מה שאני אומר. היום בזמנינו,

שערי יצחק – השיעור השבועי

מדוע הם ביטלו? וכי הם לא ידעו? בודאי שהם ידעו. אבל בכל זאת, הם מצאו לנכון לשנות זאת. והסיבה היא, כי לגבי ההלכה, ישנם שיקולים אחרים. תורה זה לא 'עתיקות'. זה לא 'היסטוריה'. כיון שפעם עשו כך, אז צריך לעשות זאת. אלא, ישנה הלכה. ישנם שיקולים על-פי תורתנו הקדושה. דבר שכל חכמי תימן הסכימו לשנות, הרי זה אומר דרשני.

כגון, לגבי עניין קו"ף דבוק. אם אתה עושה את האות קו"ף דבוקה, הרי לפי ראשונים רבים, הדבר פסול. מכח הגמרא במס' שבת דף ק"ד ע"א. אכן מסורת הקדמונים היתה להדביק, אבל וכי לשיטתם, מי שלא ידביק, הוא פסול זאת? בודאי שלא. לכן באו הגדולים בדורות האחרונים, לפני שלש מאות או ארבע מאות שנה, והחליטו כי מעכשיו כותבים את האות קו"ף בלי חיבור.

אותו הדבר, לגבי החטוטר של-אות חי"ת. נכון שיש בכך חילוקי דעות, אבל צריך לדעת, כי החטוטר של-אות חי"ת, יסודתו בהררי קודש, יש לכך מקור בגאונים וברבינו חננאל ועוד. כתבתי על כך בשו"ת עולת יצחק ח"א סימן י"ב.

חושבני, כי הדבר הזה בא להם בגלל הרב עמרם קורח, אשר הכניס לאנשים את ההבנה הזאת. אבל לפי דעתי, הדבר אינו נכון. הוא כותב בספרו סערת תימן (דף ק"ג) כך, בכניסת המאה החמישית, התחילו כותבי סת"ם לשנות צורת הכתב המקובל, ולאמץ ידיהם לכתוב כדמות הכתב הספרדי הנמצא בדפוסים. לאות האל"ף, שמו יו"ד מלמעלה. ורגל הקו"ף, הפרידה מגגה. ורגל השי"ן האמצעית, הדביקה למטה. וכן, התאימו צורת האותיות ומתמונה שקיבלו אבותיהם מראש ומקדם, ושמרוה מאות בשנים, החליפה בצורה זו.

לפני כן [בדף צ"ג] הוא מקדים ואומר כך, צורת הכתב אשר העלו גולי בית ראשון מבבל,

מחפשים הרבה הידורים, ומאידך נכנסים בנ"ד לשאלה של פיסול, לפי הרבה מפרשים.

שאלה מהקהל: מה הרחוב של שורה?
תשובת מרן שליט"א: אין הלכה מחייבת לגבי ס"ת, מה יהיה גודל האות. הכתב יכול להיות גדול מאד, ויכול להיות קטן, כמו תפילין ומזוזות. רק צריך להיות 'בין שטה לשטה, כמלוא שטה'. וגם זה, אינו מעכב.

האם בזמנינו צריך לעשות את כל הדברים שעשו קדמונינו בכתובות אותיות ספר תורה, והתייחסות לדברי הרה"ג עמרם קורח זצ"ל בספרו "סערת תימן" בעניין זה.

בהמשך למה שדיברנו בעניין עיבוד הגוילים, נוסיף כי בזמן האחרון ישנם כאלה, שהם רוצים לעשות הרבה דברים, כפי שעשו הקדמונים. אך ישנם מתוכם דברים שאינם נכונים. פתאום אני שומע, כי מישהו כותב כעת ס"ת, והוא רוצה לעשות אות קו"ף דבוק. שהרגל תהא מחוברת לגג. לטענתו, הרי כך עשו הקדמונים. הוא רוצה לחדש זאת. כמו כן, הרי מקובל לעשות, חתי"ן עם חטוטר. כפי שידוע ומפורסם, בשם שיטת רבינו תם. אבל יש כאלה האומרים, לא, הקדמונים לא עשו זאת, כתבו את גג האות חי"ת בצורה ישרה. גם הם רוצים כיום לכתוב כך.

לכן, ברצוני להסביר משהו, לגבי הנושא הזה.

צריכים לדעת, להבין ולהשכיל, כי לא כל דבר אשר עשו הקדמונים, פירושו שצריך לעשותו גם כיום. ישנם דברים, אשר השתנו לטיבותא, בדורות האחרונים. ישנם מנהגים שהשתנו. לא כל אחד יכול לבוא ולהחליט ולומר, כי כיון שעשו כך לפני חמש מאות שנה, אזי כעת הוא גם רוצה לעשות כך. הרי זאת בעצם היא שיטת אנשי הכת [דרדעים. העורך], אם פעם היו מחברים את פרשת קורח וחצי חוקת, גם כעת הם באים ואומרים, גם אנחנו נעשה כך. למרות שבעצם, כבר ביטלו זאת בדורות האחרונים.

נראה לי, כי הדבר אינו נכון מבחינה הלכתית. ובכל אופן, חלק מן הדברים, הוא בודאי אינו נכון. דהיינו, אכן היו מחברים את האות אל"ף, אבל מי שיודע, כמה התווכחו חכמי תימן בשו"ת, על הנושא הזה, כמובא ברביד הזהב. בקושי הצליח מהרי"ץ זיע"א, להכשיר זאת בדיעבד, בשו"ת פעו"צ ח"א סי' ק, אחרי שהביא ראיות והוכחות. אבל מהרי"ץ בעצמו, לא כתב כך בספרי תורה ומגילות שכתב, וכן בשאר ספרים. הוא רק אישר את מסורת הקדמונים, שהדבר אינו פסול, שמותר לקרוא בהם. אבל למה תעשה לכתחילה, דבר שיש בו ויכוח? הרי אם תעשה יו"ד ממש, וכי הקדמונים יפסלו זאת?

יתירה מכך, חושבני כי אין פירושו, שהקדמונים כתבו את האל"ף בלי ראש ובלי רגל. לפי מה שדייקתי בספרי קדמונינו, כאשר הם כתבו זאת, הם הפכו את הקולמוס. דהיינו, הם עיקמו אותו, בצורה שזה יצא עבה, וזה התחבר. לא עשו את הרגל בדקות הקולמוס, אלא בעביו, משוסדמה. בעצם, ישנה רגל לראש היו"ד, אבל הרגל עבה. ולפעמים, לא עשו זאת. אבל זה לא שהם שללו בכלל, את עניין רגל היו"ד שבראש האל"ף. כמרכז עשו באות צאד"י.

ולגבי קו"ף דבוקה, ישנם פוסקים הפוסלים זאת. הרדב"ז בתשובותיו מביא, כי בזמן הנגיד במדינת עדן, פסלו שמונים ספרי תורה, מפני שהיו בהם הקופי"ץ דבוקות. וכעת אתה רוצה, להחזיר זאת, ושוב הפעם לחזור לשאלה הזאת, ושיהיו כל הזמן ויכוחים?

אמרתי לאותו אחד שרצה והתעקש לעשות כך, אם אתה רוצה לעשות קו"ף דבוק, תדע לך, כי בעוד עשרים שנה, יבוא מישהו וימחק את החיבור. כי הדבר רק יעורר שאלות וויכוחים, לגבי הנושא הזה. בשביל מה אתה צריך זאת? יש בכך בעיני, מבחינה הלכתית.

הנקרא אשורי, נמצאהו בקבלת אנשי תימן, דומה בתבניתו לאותיות הכתב הספרדי או האשכנזי, באין שינוי נרגש. זולת שלש אותיות, שצורתן משונה, ואעפ"י כן אינה נפסדת. א' אות האל"ף, אין בו יו"ד מלמעלה, כי אם כמו נקודה דבוקה לגג האל"ף. כבר דיברנו על השאלה הזאת ובשיעור מוצש"ק ויצא ה'תשע"ו. דהיינו, לגבי האות אל"ף, אין לה ראש וגם רגל, אלא רק ראש, שהוא מחובר לגוף האות. דבר שני, אות הקו"ף, הקו הארוך השמאלי, דבוק לגגה דיבוק גמור. ואף לאחר שנתפשט התלמוד, עברו מאות שנים, ולא זזו מקבלתם להדביקה בסת"ם. ג' אות השי"ן, הרגל האמצעית נעקמת בכמו עובי ראשה, ונדבקת לדופן הרגל השמאלית. הרי באות שי"ן, ישנם שלשה ראשים היורדים למטה, והראש האמצעי בספרי הקדמונים אינו יורד למטה, אלא פונה שמאלה. כך הוא כותב בעניין זה, וכנראה היו הרבה שראו זאת, והגיעו מכך להחלטות. אלו השלש אותיות, שצורת הכתב שהובילו עמהם בגלותם הראשונה, היתה תמונתו שמורה אצלם, ולא אירעו שום שינוי.

אבל הוא כותב בהמשך [עמ' ק"ג], ואם שגו בזאת, הנה משמרת הקודש שמרו, וסגלת קבלת אבות הראשונים במלא וחסר או יתר ושאר התיקונים, לא המירו ולא החליפו על מה שכתוב בתיגאן במסורת מדורות קדומים, ועד עתה כל כותבי ספרי תורה נזהרים מכל חילוף הנמצא בחומשים הנדפסים ל"תיקון סופרים" וכו', ובהמשך הוא מביא את כל החילופים שבס"ת, כגון 'גדול עוני מנשא', 'מנשא' חסר וא"ו. 'נבקעו כל מעינת', 'מעינת' חסר וא"ו. זיהיו כל ימי נח', זיהיו יתר וא"ו וכו'. בזאת, הם החזיקו. וביתר שינו.

אם כן, הוא נתן כאן מקום להבין, שבעצם זאת טעות, עשו שגיאה בכך, והיו צריכים להשאיר את מסורת הקדמונים.

שערי יצחק – השיעור השבועי

לצערינו הרבה גם אינם יודעים, לגבי המשניות המבוארות של פינחס קהתי, שהוא אדם שאינו מקובל במחנה הקדשנו. אמנם לא בדקתי את הספרים שלו, אבל הדבר ידוע ליודעים, שהוא מחוץ למחנה. לכן אין לי ספק, כי בפירושו, הוא הכניס דברים ממקורות לא טובים. אני אומר כך, מבלי לבדוק זאת. אלא בגלל עצם הדבר, שהוא נמצא בחברה כזאת, עם דעות כאלה. כבר סיפרו עליו, שכאשר החפץ חיים זצוק"ל עבר בעירו, גדולה הדור, יצאו כל אנשי העיר לקבל את פניו, והוא לא יצא. מה יש לו, כנגד החפץ חיים? הדבר אומר דרשני.

שומר נפשו ירחק מכל הספרים והסופרים שהם מקטני אמנה, אותם שדלו ומשקים ממעיינות דלוחים.

כפי שאמרנו, הדרדעים לקחו והושפעו הרבה, מן הספרים של גרץ. בזמנו אמרתי זאת, מתוך הזיכרון. אבל ביקשתי כעת מאחד מן החברים, אברך המומחה בדברים הללו, לברר זאת. אמרתי לו, כי זכור לי, שאחד מגדולי ישראל אמר עליו, שהוא 'פה טמא'. הוא דיבר, כנגד הג"ר יהונתן אייבשיץ, כי כביכול ההאשמות שהאשימו אותו הם אכן נכונות. ושאחד המקורות לקלוקלים של כת הדרדעים, בא מהספרים של גרץ.

כעת, אקרא לכם זאת מן המקורות, על פי מה שהוא המציא לי, בתוספת הרבה נופך והערות מדילי. את הסגנון "פה טמא" לגביו, הוא אמנם לא מצא, אבל לגבי כל יתר הדברים האחרים, שלח לי מקורות וציונים.

ראשית, בכלל אודות האיש ושיחו הכוזב, הוא צבי היינריך גרץ, יעויין מה שהובא בספר משיחי השקר ומתנגדיהם דף תרצ"א. אין לי כעת את הספר הזה, אבל שמעתי כי שם הוא מביא, שהאיש הזה רשע ואפיקורוס וכו'. [אחר כך הישגתי העתק של דף זה, וכתוב שם כי הוא היסטוריון קונסרבטיבי בעייתי, שנה ופירש, בז לקדשי ישראל וכו'].

טוב שבעל סערת תימן, כתב בזה"ל, 'ואם שגו בזה'. הוא כתב 'אם', דהיינו זה ספק. הוא לא החליט, שזאת שגיאה. אלא, 'אם שגו'. אמנם ברגע הראשון מבינים, חושבים, כי הוא מחליט שזאת שגיאה.

בכל אופן, זאת אינה גישה הלכתית. וכלל גדול בדינו, מהיות טוב אל תיקרא רע.

אבל צריכים לדעת, מי שרוצה להיות תימני יותר ממהרי"ץ, צריך בדיקה אחריו. מי שחושב, שהוא יכול לקחת דברים מן הקדמונים, למרות שאפילו מהרי"ץ כבר שינה אותם. קיבל את השינוי והסכים עמו. שיטת מהרי"ץ, היא ממוצעת. מצד אחד, לא לקבל את השינויים הבלתי מוסמכים שבאו מקרוב או בדורות האחרונים. ומאידך, חלק מן הדברים שעשו הקדמונים, אשר יש בהם ספק וערעור, הוא הסכים לשינוי וקיבל אותו. למשל נדון דידן, הוא אחד מהם. ולפעמים אפילו חיזק אותו. זוהי הדרך הישרה, לכו בה.

בעניין כת הדרדעים ואלו אשר שנו מן המים הרעים כגון גרץ ודומיו.

דיברנו בשיעור הקודם, כי לפעמים לצערינו באים דעות זרות, ממקורות אחרים. בעוה"ר, זאת הגישה של אנשי הכת [דרדעים], אבל אנחנו בעצם מצאנו את השרשים שלהם.

צריכים לדעת, ישנם אנשים, אשר שנו מים הרעים. ספרי מינות. כפי שכתוב בנביא וישעיהו ב', ו', וּבְיַלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ. למדו ספרים חיצונים, של כל מיני מינים. הרבה אנשים אינם יודעים זאת. דיברנו על הש"ס של שטיינזלץ, שיש בו דעות שבאים ממקורות שאינם טובים. חוקרים-פוקרים, ואנשי מדע שכיבמרע. לכן בזמנו, הגרא"מ שך זצ"ל, הוציא זאת מחוץ למחנה, ואמר שאסור להחזיק את הספרים הללו.

ב', לגבי הספר בתימן, הנה במכתבו של שמואל יבנאלי וכו'. אותו שמואל יבנאלי, הגיע והסתובב בארץ תימן, בכדי לעורר אותם לעלות לארץ ישראל. כמובן שלחו אותו החילונים, הוא בעצמו היה מחלל שבת רח"ל, כך שמעתי מפי חכם אחד שהכיר אותו לאחר מכן בירושלם, דהיינו בסוף ימיו. אבל הוא הגיע לתימן מוסווה. כמו חכם ספרדי וכו', עם זקן וכו', ובצירוף שאלות הלכתיות. אבל תשמעו, איך הוא הכניס בהם, ארס של מינות.

יש מכתב שלו, מיום כ"ח אדר ה'תרע"א, הנדפס בספרו מסע לתימן דף צ"ז, כתוב כך, הוא כותב זאת לראשי המפלגות החילוניות שהיו כאן בא"י, אם אתם מסכימים לשלוח ספרים, תמונות מהמושבות, מפות ארץ ישראל לעדן, כמו שכתבתי לכם במכתבי מכעטבה, [צ"ל בקו"ף, מקעטבה], צריך להוסיף אל רשימת הספרים, דברי ימי ישראל של גרץ. שמעתם? הוא מבקש שישלחו את הספרים של אותו אפיקורוס. סדר הדורות, ובכלל ספרים בדברי ימי ישראל וארץ ישראל וכו'.

עוד שם בדף ק"א, מנה רשימת ספרים וכתבי עת חיצוניים אותם ביקש, ומהם דברי ימי ישראל. ושוב שם בדף קי"ב, אבקש לשלוח לי את הספרים שביקשתי במכתבי הקודמים, ולהוסיף עליהם, ספר האגדה, אתם יודעים מי חיבר את ספר האגדה? לא חילק ולא "בילק". ושם רשעים ירקב. הארץ, אינני יודע מאיזה 'גיהנם' הביאו אותו, ושוב הפעם, דברי ימי ישראל וכו'.

ואכן, נשלחו הספרים לתימן. הוא מזכיר כאן שם של עיתון חילוני, כדלקמן, אך אינני רוצה להזכיר את שמו, אבל בכדי להנציח זאת, אומר רק את האותיות, דל"ת בי"ת רי"ש. שכן בגליון (דבר) ה'תשי"ב דף רל"ח כתב ישראל ישעיהו וכו'. אני בכונה מזכיר את שמו המלא, כי הוא תלמיד של ר' יחיא קאפח. רק בכדי

שתדעו זאת. כאן בארץ ישראל, הוא בכלל היה בגילוי ראש. סגן יו"ר הכנסת. ממפלגת מפא"י הידועה לשמצה. וחבר של נכדו, ר' יוסף בן דוד קאפח. בכל אופן, הוא כתב כך, מאפן, אינני יודע האם אני קורא נכון את שמו, וגרץ, השפיעו על אחדים מן המעיינים.

ישנה כאן עדות, שלהם בעצמם, של תלמידי קאפח, שהספרים הללו קילקלו אותם. אלה הספרים שהם למדו. שתבינו, מה הסיבה שהם נלחמו בתורת הקבלה. ישנו כלל, לגבי מי שיוצא כנגד ספר הזוהר הק' והקבלה. הכלל הוא, מי שכופר בנגלה בנסתר, כופר בנסתר בנגלה. זהו דבר ידוע. דהיינו, אנשים שיש להם את העוז והאומץ לדבר נגד ספרים קדושים, בזלזול ובחוצפה, הדבר סימן שבלב הם כופרים בכלל. הרמב"ם [בפירוש המשניות במס' אבות פרק א'] כותב, לגבי הצדוקים שכפרו בתורה שבעל פה, כי הם בעצם כפרו גם בתורה שבכתב. אבל את זאת, הם לא העיזו לומר. על התורה שבע"פ הוא יכול להגיד, כי על כך הוא יכול למצוא בציבור מהלכים. אבל השורש לכך הוא, כפי שרואים, חוסר יראת שמים, ואמונה רופפת.

ממשיך וכותב אלי אותו אברך, במקום אחר שטרם נדפס, כתב שאצל רבו, רבו זהו יחיא קאפח, "כבר היו גם קצת ספרי מינות שהגיעו אז לתימן, קראנו אצלו את גרץ. שמעתם? אצלו בבית, או בבית מדרשו, קראו את הספרים הללו. כבר דיברנו מי זה גרץ, אבל תכף תשמעו עליו דברים יותר חמורים. וכן קראו את מאפן, אינני יודע מאיזה 'מאפיה' הוא הגיע. וכן ספרים נגד הקבלה, כגון ארי נוהם ממודינה, ועוד כל מיני כתבי עת וספרי לימוד, בכללם כריסטומטיות שעד אז לא היו מקובלים בתימן". עד כאן ראיתי מובא, ולא היה המקור לנגד עיני, ואכמ"ל.

שערי יצחק – השיעור השבועי

מראשי ההסתדרות הציונית, א"כ אינני יודע בדיוק מה טיבו. אבל כפי שאומרים, קבל את האמת ממי שאמרה. עכ"פ הוא מהטובים שבהם.

הוא כותב בתוך דבריו, כי כשם שהיתה לפניו יד כל גאוני ישראל וכל גדולי הדורות הבאים עם הגר"י אייבשיץ. דהיינו, רוב גדולי ישראל, הצדיקו את הגר"י אייבשיץ. אמנם היעב"ץ עשה עליו מלחמות, אבל הוא היה בודד, או מן הבודדים. רובם הסכימו, שאין כל אשמה בהגר"י אייבשיץ, הוא אינו מאמין בשבתאי צבי וכו'. רק היעב"ץ, היה קנאי בן קנאי. כנראה היתה סיבה שגרמה לכך. בכל אופן, הוא היה כשר. אבל חובה להקדים, כי המחלוקת של היעב"ץ כנגד הגר"י אייבשיץ, היתה מחלוקת לשם שמים, ללא כל נגיעות. היעב"ץ היה מאד קנאי, רואים זאת גם בספריו, בכל תחום, הוא כותב על הרבה דברים בצורה קשה. ראשית, הוא היה גאון עצום. לא מגיעים לקרסולי רגליו. החתם סופר ובתשובותיו חלק ששן קורא לו, גדול שבאחרונים. הוא מחשיב אותו, גדול יותר מהאחרים. כי רואים שהיתה לו ידיעה בכל חלקי התורה, בנסתר ובנגלה, בחריפות רבה וכו'. בכל אופן, הוא 'תפס' את הגר"י אייבשיץ, אבל זה היה לש"ש, ולבסוף התברר שהדבר היה בטעות. בסופו של דבר, מי שיראה בבית העלמין באַלְטוֹנָא, הקברים שלהם הם אחד על יד השני, בתוך ארבע אמות. לאחר מותם, בעולם האמת, הם השלימו. הם קבורים האחד על יד השני.

וכמעט רק יד אחד מהם, עם הגר"י עמדין. כך היו גם ההסטוריונים בני דורותינו – הנופלים מן הגאונים ההם בתורה וביראה, ואשר לעומת זה בקיאים מומחים ומובהקים גם הם במלאכת הביקורת – מזכים גם הם את הגר"י אייבשיץ פה אחד, ומתרעמים על הגר"י עמדין. לבד מן ההסטוריון האחד, הלא הוא גרץ, אשר שנאתו כבושה מאז לרבותינו גאוני אשכנז ופולין, אשר יקרא להם במליצתו הקבועה, לא

אגב, הספר הזה צויין אליו גם במבוא לפירוש על הרי"ף למסכת חולין (ירושלם ה'תש"כ). טוב, אז כבר גם הנכד שלו [יוסף קאפח. העורך], ממשיך להביא את הספר הזה.

בדקתי זאת, ואכן הדבר נכון. הוא כותב שם, שרס"ג תירגם את המשנה ללשון ערבית, 'ר'א'ה ספר דברי ימי ישראל של גרץ ח"ג עמ' רפ"ז. הספר הזה, הוא אחד מן המקורות שלו. מי שידע, מה הם הספרים הללו, יבין כי האנשים האלה קילקלו להם את האמונה ואת היראת שמים.

מכל מקום, בכמה מקורות נזכרו ספרים חיצוניים שהגיעו לתימן, וכגון במאמרו של י' ניני, 'פולמוס מעניין ויכוח עקר על חכמת הקבלה בין חכמי תימן בראשית המאה' (כה"ע מיכאל י"ד), הובא מכתב אל היב"ע, זהו הר"ר יחיא עומיסי, ושם נמנו ספרים כאלו שהיו לפניו, וכיוצא בזה בשבות תימן דף רכ"ח, ובספר המדעים המדויקים בקרב יהודי תימן דף י', ועוד.

דיברנו על כך, שאותו גרץ זלזל בהגאון הר"ר יהונתן אייבשיץ, והוא אמר כי אכן הוא היה שבתאי. כך אמר הרשע הזה, שהאמת כפי החשד שחשד בו היעב"ץ. כותב לי אותו אברך כך, הגאון רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל נפטר בכ"א אלול ה'תקכ"ד, ואילו החוקר הלז בג' אלול ה'תרנ"א, ולא קרבו זה אל זה. דהיינו, הדבר לא היה בימיו. אלא שבספרו דברי ימי ישראל, כתב על הגר"י אייבשיץ, כביכול היה ממאמיני שבתאי צבי, ולכן נחלק עליו היעב"ץ, וכבר פרכוהו רבים.

כעת תשמעו, מי זה גרץ? כתב ר' זאב יעבץ בספר תולדות ישראל [חלק י"ג דף קכ"ט] וכו'. אני לא ידעתי, מי זה אותו זאב יעבץ, אמרתי [בשיעור הקודם] כי נראה מתוך ספרו שהוא ירא שמים וכו', אבל כעת אני קצת מצמצם ומגביל זאת, כיון שמאידך ראיתי כי הוא היה אח"כ

תאמינו כיצד הוא מעז להתבטא עליהם, "התלמודיים המטומטמים". שמעתם? זה האיש, שהם יונקים ושואבים ממנו. ואשר כאן, מצא בעל חוב מקום לגבות חובו. בלעגי שפה, ובשיחה קלה אחת, ביטל את דברי החכמים יודעי העתים וכו'. סוף דבר בכל העניין הזה, הוא מקבל רק את הרע, אעפ"י שאינו אלא דמיון מתעה. ואת הטוב הנראה לעיניים, הוא מכחיד תחת לשונו. כאילו היה מושבע ועומד, לקיים מה שנאמר, ויאהב קללה ולא חפץ בברכה. ואנחנו אין רצוננו להרבות בגנות, וגבול מלאכתנו בחלק זה, צר הוא מהכיל את דברינו, על אודות העלבון הגדול הזה. אך כבר קדמנו בביקורת חמורה, המנוח שפ"ר, מתרגם ספרו של גרץ, בדברי ימי ישראל חלק ח' וכו'.

בעת תשמעו, על הג"ר עזריאל הילדסהיימר, אשר נלחם בו רבות. עכשיו המדובר, על היקים' מגרמניה. הגר"ע הילדסהיימר היה גאון בתורה, אבל הוא גם היה דוקטור. בארץ גרמניה, היתה נהוגה שיטה של 'תורה עם דרך ארץ', כדרך הרש"ר הירש. ואם הוא, שיש לו קצת קרבה למדע ולמחקר, ובכל זאת הוא כותב כך על גרץ, תבינו שהדבר חמור מאד.

ובמכתב מאת הגאונים רבי מאיר אורבאך ורבי משה נחמיה כהנוב, מעיה"ק ירושלים אל הגאון הנזכר, דהיינו אל הגר"ע הילדסהיימר, כנדפס בספר איש על החומה [חלק ב' דף קצ"ה]. תראו מה הם כתבו על גרץ. כנראה, היה לו איזה בית יתומים בעיר ירושלים. הם כתבו לו מכתב. ולבסוף, בעיקבות המכתב הזה, הוא משך את ידו, והסיר את חסותו מבית היתומים שייסד אותו גרץ. כתבו כך, סופר שקר ומדבר טועה, [צ"ל בתי"ו, תועה], ד"ר גרץ. ומעכ"ת הלא יודע את האיש ואת שיחו, הלא זה האיש כנמרוד גיבור ציד, המריד את כל העולם כנגד הקב"ה, הרים יד בכתבי הקודש, לחלל כל קדשי בני ישראל, ולשום קודש קדשים לשמצה, ובזה ולעגה לו לכתוב תהו ורעות רוח

על רבותינו חכמי המשנה והגמרא, וקרא דרור ללשונו, ושת בשמים פיו, לאמר אין משנה תורה מן השמים. איככה איש משלומי אמוני ישראל, השלם באמונת חכמים ודברי רבותינו ז"ל בכלל, יסור לבבו להטות אזנו לשפת חלקות מאיש כדוקטור גרץ ואם מחבריו אשר התחברו עמו וכו', להם נתן אמון, תמה תמה נקרא וכו' ע"כ.

לכן, צריך לדעת כי יש להיזהר מן הספרים אשר מקורותיהם פסולים, או מאותם אלה אשר קראו את הספרים הללו, ומציינים אליהם, כי מובן שלצערינו הם כבר נדבקו מן הטומאה הזאת. מהם ינקו את טומאתם, ואת הזלזול בגדולי ישראל, רחמנא לישזבן.

ראיתי בספר חוט המשולש החדש ודף ק"א ודף ק"ב, שהוא כותב בין השאר על תולדות בעל חתם סופר. תשמעו מה קורה ח"ו למי שקורא בספר שאינו טוב. איננו מדברים על מין או אפיקורוס, אלא אפילו על בעל מדות רעות. החתם סופר הזהיר מאד את תלמידיו, שיהיו דוברי אמת בלבבם, ויהיה תוכנם כבד, ויתרחקו כמטחוי קשת מאנשי שקר ומרמה, אף אם מבני תורה המה.

חשוב מאד לדעת זאת. החתם סופר, לא היה לפני חמשים שנה, אלא לפני 200-300 שנה. ואם אז, היו כאלה, מה נאמר ומה נדבר בזמנינו.

החת"ס כותב [בשו"ת חת"ס חלק ששי סי' נ"ט] כך, ובכל זאת אחז"ל, 'עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל'. וידעת את אשר מרגלא בפומי תמיד. החת"ס אומר דבר מאד חכם, 'אין יעקב, שאין לו לבן'. דהיינו, אין צדיק גדול בעולם, שאין לו מישוה המתנגד אליו, שעושה לו צרות. אבל הוא אומר, כי בין הצדיקים, אין הרבה שהם כמו יעקב. כי יעקב היה, 'אחיו אני ברמאות', הוא ידע להסתדר עם לבן, הוא עשה לו 'עקודים

שערי יצחק – השיעור השבועי

היה חייב לקבל אותו ולדבר איתו, אבל לאחר מכן, בכדי שח"ו לא ידבק בו מן הטומאה שלו, הוא היה לומד ספר מוסר.

חושבני, כי הטוב ביותר, ללמוד בספר הזוהר הקדוש. זה כמו אקונומיקה, מוציא את כל הלכלוך והטומאה. ואם לחצת לו יד, צריך גם ליטול ידיים שלש פעמים, להינצל מן "רוחו הרעה".

התחלת ביאור הדין שלא להגביה את הקול בעניית אמן יותר מקול המברך. ישנו דבר קצת מפליא, אשר תמהתי עליו, התפלאתי מאד על כך. הדבר כתוב בשתי שורות בגמרא וברכות דף מ"ה ע"א, וברמב"ם ובשו"ע בשורה אחת, והדבר פלא עצום, כי אלו מים שאין להם סוף. ברגע הראשון שלמדתי זאת, לא חשבתי שהנושא כלכך ארוך ורחב. אבל ב"ה, כנראה מפני שאנחנו לאחר חג השבועות, חג מתן תורה, קיבלנו את התורה מחדש. מדהים לראות את היקף הדברים, כמה שקלא וטריא, על כל מלה ועניין, על כל פרט, וכמה ספיקות ושאלות יש בנושא. אמנם, הזמן שנותר לי לדבר כבר לא יספיק, אבל אולי רק נאמר קצת, ואם יהיה זמן, אזי בל"נ בשיעורים הבאים נרחיב על כך.

זאת הלכה, אשר חושבני שחובה לעורר אותה, כי נדמה לי שלא שמים לב בכלל להלכה הזאת. לא ראיתי מי ששם לב לכך, מי שדיבר או עורר על כך, מי שהתריע על כך, או מי שמקיים זאת. אינני מדבר על האחרים, אני מדבר לכלהפחות על עצמי.

ישנה הלכה, שהאדם לא יגביה את קולו בעניית אמן, יותר מן המברך. עליו לענות אמן, כמו המברך. אל תגביה את קולך, יותר ממנו. נדמה לי, שלא שמים לב לכך. לפעמים האדם עונה אמן, בקול גבוה יותר מן המברך. אדרבה, הרי כתוב [שבת דף קי"ט ע"ב], כל העונה אמן

נקודים וברודים, ולבסוף כבר האשימו אותנו, 'מאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה'. 'אחיו אני ברמאות'. אין הרבה כאלה, שיכולים להסתדר. אבל כמו לבן, ישנם רבים.

כך אומר החת"ס, אין יעקב שלא יפגענו לבן, ומעטין] לבן שיפגעו בהם יעקב. שמור זה כי הוא אמת, ובחון הדברים ותראם אמתיים.

והוא מסביר את כוונתו, ורצוני, כי ברית ברותה, זהו חק ולא יעבור, לא יכול להיות משהו אחר, כל ת"ח וצדיק המכונה יעקב, יש לו מצירים נגדו המכונים לבן. אמנם, מעטים הם הרשעים האלו, אשר ימצאו נגדם מי שהוא אחיהם ברמאות, כיעקב נגד לבן. היו צדיקים, אשר ידעו להסתדר, עם כל הרשעות והפוליטיקה והרמאות, ניצלו מהם. אבל לצערינו, אין הרבה כאלה. תשמעו מה הוא מעיד על עצמו. אתם יודעים, החת"ס היה גאון עולם, כשרון אדיר, תראו מה הוא כותב, כיצד הוא נפל ונכשל בדברים הללו. והיו יודע, כי הרבה פעמים הפכתי בהם ומהם ומהמונם, ואמרתי להישמר מהם, דהיינו להיזהר מכל הרמאים הללו, ולעשות העקוב למישור, ואמרתי לברוח מן הקטנה שבתרמיתם, ונכשלתי בגדול ממנו. נהיה לי יותר גרוע. ולא זה בלבד עמי הארץ והמון עם, אל תחשוב שהמדובר על אנשים הרחוקים, אלא לומדי תורה, ואפי' רבנים. כל שאין דובר אמת בלבבו, ולא היושר והצדק מרכבו, הרחק דרכך ממנו, הסר רגלך מנתיבו. היום בזמנינו, ירדנו עשר מעלות אחורנית.

ובספר חוט המשולש [שם דף ק"ב] מובא כך, ודכירנא שסיפר לי אבא זצ"ל על ת"ח אחד, שהיה גם עשיר ומחבר ספר, אבל מינות נזרקה בו, והיה בו גם מדת לבן, להלבין פני חכמים ולצערן, שאמר לו אביו הקדוש זצ"ל, תאמין לי, כי כל פעם אשר איש ההוא הולך מביתו, מיד אני לוקח לי ספר מוסר ללמוד בו, כי הבל פיו של אותו איש מטמא רח"ל. לצערנו, הוא

בכל כחו, פותחין לו שערי גן עדן. שנאמר [ישעיהו כ"ו, ב'] פְּתַחוּ שְׁעָרִים וַיָּבֵא גוֹי צְדִיק שְׁמֵר אַמְנִים. אל תיקרי שומר אמונים, אלא שאומרים אמן. א"כ אולי אפילו חושבים, שזאת מצוה. לכאורה, אכן הדבר נכון, אבל זה מוגבל ומצומצם, אולי לברכות מסוימות, או עכ"פ המדובר כאשר המברך בירך בקול. אבל אסור לך, להגביה את הקול בעניית אמן, יותר מן המברך.

הגמרא במסכת ברכות [דף מ"ה ע"א] אומרת כך, אמר רב חנן בר אבא, מנין לעונה אמן, שלא יגביה קולו יותר מן המברך? שנאמר [תהלים ל"ד, ד'] גִּדְּלוּ לַיְיָ אֱתֵי וַנְרוֹמְמָה שְׁמוֹ יַחְדָּו.

הדבר מובא להלכה גם ברמב"ם [פרק א' מהל' ברכות הל' י"ד], וגם בשלחן ערוך [סוף סימן קכ"ד], כלשונו. אין חולק בכך.

השאלה היא, ראשית האם הדבר ממש אסור, או שזה רק עניין של מעלה.

אני מבין, שהדבר אסור. וחושבני, כי ישנה ראייה לכך מדברי הרמב"ם. השלחן ערוך, מביא זאת בס"ס קכ"ד, בתורת הלכה בודדת, בלי קשר לנושאים אחרים של עניית אמן, אלא בעניין חזרת הש"צ. לאחר שהוא מדבר על כל הלכות חזרת הש"צ, הוא מביא בסוף את ההלכה הזאת, שלא יגביה קולו בעניית אמן יותר מן המברך. ממילא, קשה לדייק מן ההלכה הבודדת הזאת. אבל רבינו הרמב"ם, הכניס את ההלכה הזאת בתוך הלכות נוספות, וממילא אני מבין מכך שהדבר אסור. מן השו"ע הייתי יכול לומר, כי הדבר אינו אסור, ותכף נראה בעז"ה כי כך כותב בספר לב חיים.

אבל רבינו הרמב"ם כותב כך, כל העונה אמן, לא יענה לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא אמן קצרה, ולא ארוכה, אלא אמן בינונית.

ולא יגביה קולו יותר מן המברך. וכל מי שלא שמע את הברכה שהוא חייב בה, לא יענה אמן בכלל העונים. כאן הוא הכניס זאת. וכל מי שלא שמע הברכה שהוא חייב בה, לא יענה אמן בכלל העונים.

הרמב"ם הכניס את ההלכה הזאת, שלא יגביה קולו בעניית אמן יותר מן המברך, בין ההלכות האחרות, של אמן חטופה ואמן קטופה ואמן יתומה, אלו דברים חמורים. הרי כתוב בגמ' [ברכות דף מ"ז ע"א], כל העונה אמן יתומה, יהיו בניו יתומים. חטופה, יתחטפו ימיו. קטופה, יתקטפו ימיו. אם יש על כך עונש כ"כ גדול, בודאי שהדבר אסור. ולאחר מכן הוא מסיים להביא את הדין, של מי שלא שמע ברכה שהוא חייב בה, שלא יענה אמן, זהו עניין של אמן יתומה. כמו שרבינו מנוח והכסף משנה שם, מביאים את המקורות לכך. ובאמצע, הוא מכניס את ההלכה הזאת, שלא יגביה קולו יותר מן המברך. מובן מכך, שזהו איסור.

לכן, אני קצת מתפלא, כי בשו"ת לב חיים, להג"ר חיים פאלאגי כותב, כי הדבר אינו אסור, אלא זה רק מצד עניין דרך ארץ.

שאלה מהקהל: ישנה הלכה לגבי המתרגם, שלא יגביה קולו יותר מן הקורא?
תשובת מרן שליט"א: שם זהו איסור, אבל עניין זה כבר יותר מפורש בגמרא. הדבר מובא בגמרא שם, כמה שורות לאחר מכן. הגמרא אומרת, אמר ר' שמעון בן פזי, מנין שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא? שנאמר [שמות י"ט, י"ט] מִשֶּׁה יְדַבֵּר וְהֶאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל. פה כתוב מפורש שהוא אינו רשאי. בעניין זה, יותר משמע שהדבר אסור.

שאלה מהקהל: בדר"כ לילדים יש קול גבוה, והם תמיד עולים על הקורא.
תשובת מרן שליט"א: מצד שני, מצוי שיש לילדים דוקא קול חלש. הילד אינו יכול להיות

שערי יצחק – השיעור השבועי

ממילא על כך לא נאמר החשש הזה, של לעג וקלס. כי מבינים, שאין איזון בין הקולות. לילד קטן, יש קול חלש, ואיננו יכול לקרוא בקו"ר כמו המברך. לכן, לא הקפידו על כך. אני אומר זאת, רק בתורת לימוד זכות.

שאלה מהקהל: אם ישנו ש"צ מבוגר, המתפלל את החזרה בלחש, וכי אנחנו גם נענה אמן בלחש?

תשובת מרן שליט"א: יפה. זאת אחת החקירות בנ"ד. כתוב כאן, כי העונה אמן, לא יגביה את קולו יותר מן המברך. אבל אם הוא מברך בקול נמוך, וכי גם אני צריך לומר בקול נמוך? בגמ' ברמב"ם ובש"ע לא כתוב במפורש, שהדבר אסור. כתוב רק, שלא יגביה יותר מן המברך. אבל המדובר הוא, על קול רגיל. ואם הוא אומר בקול גבוה, אתה אל תענה בקול יותר גבוה ממנו. אבל יש לדון, כאשר המברך יברך באמצעות הרמקול, שאנחנו מבינים כי זה לא הוא. בכל אופן, אם הוא מברך בקול נמוך, מאיזו שהיא סיבה, אזי ראשית צריך לומר לו שיגביה את קולו, אבל מסתבר שאם הוא אומר בקול נמוך מדאי, אתה יכול לענות בקול רגיל. לכתחילה, צריך לומר לו שיגביה את הקול. אבל אם הוא לא יכול, ישנם אנשים שיש להם קול חלש, או אם יש להם אימתא דציבורא, ואינם מסוגלים להגביה את הקול, אפשר לענות בקול רגיל.

ולמעשה, השאלה גם בצורה ההפוכה. כתוב, שהעונה אמן לא יגביה את קולו. מה הדין, לגבי להנמיך? אם הוא מברך בקול גבוה, ואני עונה בקול נמוך, האם הדבר מותר?

הערה מהקהל: כתוב רק 'לא יגביה'. **תשובת מרן שליט"א:** אבל אולי, הוא הדין. כפי שלא יגביה, כך לא ינמיך. בפרט לפי הלימוד מן הפסוק 'גדלו לי"י אתי ונרוממה שמו יחדיו', צריך להיות שזה יהיה אותו הדבר. אבל מצד שני, חז"ל לא כתבו על כך במפורש.

כמו הקורא. בדר"כ הילדים מתרגמים בקול נמוך, וצריך להעיר להם ולעודד אותם להגביה את הקול. אבל לא ראיתי ולא שמעתי שיקפידו על ההלכה הזאת, שהקול של קורא והקול של מתרגם יהיה אותו הדבר. לכאורה, זאת גמרא מפורשת, והדבר נפסק להלכה ברמב"ם ובשו"ע, שאסור למתרגם להגביה את קולו יותר מן המברך. ואם המתרגם אינו יכול, אזי הקורא צריך להנמיך את קולו.

אבל לא שמעתי אף פעם, שהעירו על כך. הכי הרבה, מעירים לילד, שיגביה את קולו, כיון שלא שומעים אותו. אבל אם הקורא מגביה ומסלסל בקולו, והילד מתרגם בקול נמוך, לא שמעתי שיעירו על כך. לכאורה, זה שלא כדין.

אפשר אולי ללמד זכות עליהם, מדברי הלבוש אשר הביא טעם לעניין הזה. אמנם הגמרא הביאה לכך פסוק, 'משה ידבר והאלהים יעננו בקול'. אבל מדברי הלבוש יוצא, כי זאת אינה גזירת הכתוב, אלא ישנה סיבה לכך, כיון שאם זה יאמר בקול גבוה וזה יאמר בקול נמוך, הדבר כמו לעג וקלס. זה צחוק.

הרי בזמנם, היו מתרגמים הגדולים. לא תירגם ילד קטן, אלא אדם גדול. מה ששנינו במס' מגילה [דף כ"ד ע"א] קטן קורא בתורה ומתרגם, פירושו שזה מותר. אך בזמנם הדבר לא היה קבוע שקטן יתרגם. חכמי תימן התקינו, שילדים קטנים יתרגמו באופן קבוע, מצד חינוך. וכן, שיתרגלו. מפני שמתרגמים מתוך ספר מנוקד. האמת היא, שבדורות הראשונים היו מתרגמים בע"פ. אבל בכל אופן, בדורות שלנו, בודאי שהדבר יותר קל, כי מתרגמים מתוך הספר. הקורא בס"ת, צריך להתכונן, בניקוד ובטעמים. הרי הס"ת, הוא בלי ניקוד ובלי טעמים. אז התרגום יותר קל לילדים. כמו כן, לגבי מה שאנחנו נוהגים, להעלות ילד קטן לקריאת ההפטרה, כיון שהוא קורא מתוך ספר מנוקד ומוטעם. א"כ כיון שהנהיגו שהילדים יתרגמו, והרי יודעים כולם שקולם דר"כ חלש,

ויש בעניין זה, עוד כמה וכמה חקירות. כגון, מה הדין אם הוא אמר חלק מן הברכה בקול גבוה, וחלק בקול נמוך. איך אני יענה את האמן? זאת שאלה. אני מקוה שבע"ה נפתור את כל השאלות הללו.

שאלה מהקהל: ואיך הדין כשעונים בקדיש איש"ר?

תשובת מרן שליט"א: 'אמן יהא שמיה רבא', שאני. אעפ"י שישנם כאלה, האומרים שלא. אבל להלכה אנחנו פוסקים, שהמדובר רק על אמן רגיל, ולא על איש"ר. כי לגבי איש"ר, כתוב בגמרא במסכת שבת ושם, כל העונה 'אמן יהא שמיה רבא מברך' בכל כחו, קורעין לו גזר דינו [של שבעים שנה]. לא מצאתי מלים אלו בלשון הגמרא, אלא בספר הזוה"ק חלק ג' דף כ' ע"א. העורך]. ולפי המבואר שם בתוספות, הכוונה בקול רם. לכן הוא יכול להגביה את קולו, אפילו יותר מן הש"צ.

נגענו ממש רק בקצה המזלג, ויש על זה ים.

והעיקר שצריך לדעת, כי יש לשים לב להלכה הזאת. להשתדל שהקול של עניית אמן, יהיה כמו הקול של הברכה. כך יוצא, לבינתיים, מה שנוגע למעשה. כי משום מה, 'נתעלמה הלכה'.

מדור "דקדוקי תורה" מפרשת בהעלותך ועד פרשת והפטרת מסעי.

כיון שהזמן קצר, ברצוני לסיים ולעבור למדור "דקדוקי תורה". כפי שאמרתי בעבר, אני אומר את ההערות לפי 'תורה קדומה' עם פירוש רש"י, כיון שזאת המהדורה האחרונה. אמנם אין את המהדורה הזאת בפניכם, אבל אני מעדיף להנציח זאת כך. דיברנו כבר על פרשיות במדבר ונשא, וכעת בע"ה נשלים את יתר הפרשיות.

נתחיל בפרשה שקראנו [בהעלותך]. אמנם זה כבר עבר, אבל בע"ה תהיה מכך נפקא מינה לשנה הבאה.

ההערות שלי, אינן מתייחסות בדוקא לחומש 'תורה קדומה', אני אומר הערות כלליות, רק שאני מקשר זאת ל'תורה קדומה'. למרות, שזה לא מתחיל ונגמר בו. כיון שהוא הספר המצויין ביותר, והמצוי ביותר בקהילותינו.

בפרשת בהעלותך, ישנו כאן סימן, של מברכים במנחת שבת ובשני וחמישי, דו"ד סימן. לפענ"ד זאת טעות, וצ"ל דג"ד. מי שיעיין ויבדוק זאת, יראה שאין כאן שום סיבה, לעשות כאן י"ד פסוקים. דג"ד סימן, זה מספיק. עשרה פסוקים. אינני יודע, מהיכן נכנסה לספרים שלנו (כמדומני כולם, גם בכת"י), הטעות הזאת. כנראה נתחלפה להם האות גימ"ל באות וא"ו. בכל אופן, צריך לתקן, אינני יודע, אם תמצאו ספר שכתוב בו כך. אבל מצאתי זאת, ברמב"ם כת"י קדמון ומדויק. וכפי שאמרתי לעיל, דברים שהם נכונים מבחינה הלכתית, אזי אדרבה, אנחנו הראשונים לקבל את דברי הקדמונים, רק צריך שהדבר יהיה בהסתכלות הלכתית.

הערה מהקהל: לפי הסימן דו"ד, זה מסתיים בעליית שני.

תשובת מרן שליט"א: אין שום קשר לכך. כי אצלנו, החלוקה אינה קשורה ל'שני', לא לפי החומש ולא לפי התאג. עושים עשרה פסוקים. רק אם ישנו הכרח, מוסיפים פסוקים. אבל בנ"ד, אין שום סיבה להוסיף.

שאלה מהקהל: אולי הטעות הזאת נבעה בגלל כך.

תשובת מרן שליט"א: אבל בדרך כלל, אין טעויות כאלה. בספרים הישנים, לא היה זאת לפנייהם. לא היתה להם חלוקת הדפוסים. עליית שני, היתה לפי התאג. א"כ איך יצאה כבר אז הטעות הזאת? אלא כנראה התחלפה להם האות וא"ו באות גימ"ל, כיון שהם דומים. רגל האות גימ"ל נפלה.

שערי יצחק – השיעור השבועי

והירושלמיים צ"ל 'הָאֲנָכִי. אבל, הם היו קוראים כל מלה 'אנכי' כך, בלי געיות, כמו המלה 'המחנה' וכדומה. דהיינו, לפי שיטת הקריאה שלנו כיום, צריך לעשות את שתי הגעיות. אבל המדפיסים, לא שמו לב לכך. הם עשו רק כפי מה שכתוב בכה"ד. הדבר משונה. הרי מה נפשך. למשל, בהמשך הפסוק, **אם אנכי ילדתיהו, בהרבה ספרי התיגאן אין געיא באות אל"ף. א"כ, למה עשיתם כאן געיא? אם אתה קורא רק כך, 'הָאֲנָכִי, א"כ תעשה כך גם כאן, תיבת 'אנכי' בלי געיא. ואם כבר עשו את הגעיות הללו, ממילא ה"ה בנ"ד, צריך להיות געיא באות אל"ף. ועיקר החידוש, הנקודה היא, לעשות געיא באות ה"א. אבל האות אל"ף, נשארת עם געיא, רגיל.**

נוסיף לדוגמא, בתחילת פרשת קרח, וַיִּקְהָלוּ עַל-מִשֶׁה וְעַל-אַהֲרֹן [במדבר ט"ז, ג'], בתיגאן כת"י יש געיא רק ביו"ד. ואעפ"כ הם הדפיסו גם בקו"ף, וַיִּקְהָלוּ, כי הבינו לנכון שבקו"ף פשיטא שיש געיא, והחידוש שיש כאן גם ביו"ד. כן הדבר הזה, בתיבת הָאֲנָכִי.

בפרשת שלח לך [פרק י"ג פסוק י"ט], במהדורת 'תורה קדומה' הרגילה שלפניכם, אין את ההערה הזאת, לגבי תרגום המלה הַבְּמַתְנִים. הרי במלה 'הבמתנים', האות ה"א בגעיא, והאות ביי"ת בדגש חזק. אבל במהדורא עם פרש"י, יש הערה בצד ימין לגבי תרגום המלה, שצ"ל 'הַבְּפַעְחִין'. אבל אצלנו, אומרים גם בתרגום את האות ביי"ת בדגש חזק, כפי שאמרנו בעבר לגבי המלה 'הַבְּקוֹשְׁטָא'. וכדומה. אמנם, יש בעניין זה שיטות ודעות, אבל אני אומר את מה שנראה לי. ובכל אופן, בכדי לדעת שהדבר איננו מוסכם. וגם לא מובן, מדוע הם שינו זאת בתרגום. מדוע בפסוק דגש חזק, ובתרגום גדש קל?

מברך שלישי, עדיף שיתחיל מפסוק וַיֵּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאָרֶץ [י"ג, כ"ה], כמו שהסברתי בס"ד בהשלמות לנפלאות מתורתך, ועודנו בכתובים.

דבר נוסף שיש לשים לב אליו, המדקדקים יודעים זאת, לגבי הפסוק, וְכִהֲתַעֲשֶׂה לְהַם לְטִהָרָם הִנֵּה עֲלִיָּהֶם מִי חַטָּאת [במדבר ח', ז']. מי שאינו מדקדק, אומר את המלים 'מי חטאת', בבת אחת. ואז הדבר נשמע, כביכול מלה אחת. א"כ ישנה משמעות, שזה 'מחטאת'. לכן, צריך להפריד בין המלים, 'מי, חטאת'.

הערה מהקהל: לכאורה, הדבר מעכב. תשובת מרן שליט"א: אינני יודע אם הדבר מעכב. נכון, זה נראה שינוי משמעות, אבל כנראה זה בכל זאת מובן.

הערה מהקהל: ה"ה לגבי הפסוק, וּמִזֶּה מִי־הַנְּדָה [פרק י"ט פסוק כ"א].

תשובת מרן שליט"א: נכון. גם שם מדקדקים. מפרידים בין המלה 'מי', למלה 'הנדה'.

אבל מאידך, חושבני כי ישנה קצת בעיא בכך, כיון שזה יכול להישמע כמו געיא, וממילא שוב הפעם חזרנו לאותה הבעיא. לכן, זהו הבדל דק מן הדק. צריך שתהיה הפרדה קלה. אבל האנשים, אינם קולטים את הדקות הזאת. לא למשוך ממש את המלה 'מי' עם המלה 'חטאת', כי אז כביכול עשית געיא במלה 'מי', ושוב הפעם חזרנו לבעיא שהדבר נשמע כמו 'מְחַטָּאת'. אולי בכך, עשית בעיא יותר גדולה. כנראה כבר היה עדיף לומר בצורה הרגילה 'מי חטאת', שהדבר היה יותר ברור. אלא, צריך להפריד ולהפסיק בין המלים, 'מי, חטאת'. ואם אולי יחשבו שזהו פסיק, זאת אכן בעיא. אבל המבין יבין.

לגבי הפסוק, הָאֲנָכִי הָרִיתִי אֶת פְּלִי־הַעַם הַזֶּה וגו' [וי"א, י"ב], כתב מהרי"ץ זיע"א בחלק הדקדוק, הגעיא בה"א לא באל"ף, וכן הוא בירושלמיים. כבר הערתי על כך בס"ד בספר נפלאות מתורתך, לכן אקצר בכך. אכן מהרי"ץ אומר, כי הגעיא באות ה"א ולא באות אל"ף, אבל למעשה המקובל לעשות געיא גם באות אל"ף. לפי הדפוסים, צ"ל 'הָאֲנָכִי. ולפי התיגאן

לגבי הפסוק יִגְדַּלְגָּא וי"ד, י"ז, ראיתי תיגאן כת"י מדוייקים, שיש געיא ביו"ד, וכך קיבלנו.

בפרק י"ד פסוק מ"ג, וְהִפְנַעְנִי שָׁפ, הדבר אינו ברור, האם ישנה געיא באות ה"א, או שלא. ואותו הדבר, בפרק כ"א פסוק א', וַיִּשְׁמַע הִפְנַעְנִי. הרי בדרך כלל, מלים שיש בהם טעם מפריד, כגון פשטא או טפחא, וק"ו אם יש טעם מעמיד, אזי ישנה געיא, כגון במלה 'הנערה', 'המחנה', 'ויחננו'. אבל כאשר המלה באה בטעם מחבר, אין געיות. אבל כנראה, שהמלה הזאת שאני. לכן, נשאיר זאת בצריך עיון. האם צ"ל געיא באות ה"א, או שלא. הדבר אינו ברור.

שאלה מהקהל: אז איך לקרוא?

תשובת מרן שליט"א: איך לקרוא? המקום ברוך הוא יאיר עינינו. אולי בשנה הבאה נדע. מה שתעשה, זה יהיה טוב.

שאלה מהקהל: בגלל שישנו טעם מוליך?

תשובת מרן שליט"א: כן. בפשטות, בגלל שישנו טעם מוליך, צריך להיות שלא תהיה געיא.

בפרשת קרח, חלוקת המברכים, עדיף שמברך ראשון יסיים בפסוק וט"ז, י"ט וַיֵּרָא כְבוֹד יְיָ אֶל כָּל הָעֵדָה.

בפרק י"ז פסוק כ"ג, וַיִּצַץ צִיץ, כותב היפ"ה, תיבת זיציץ נקראת ממוצע, לא לעיל ולא לרע. כך שיטתו תמיד. אבל אנחנו אומרים, כי הכלל הזה איננו שייך פה, כיון שזה לא שני טעמים, אלא שופר וגעיא, ולכן זה כן מלעיל. בכדי להפריד, בין המלה זיציץ לבין המלה 'ציץ'. שלא יישמע, וַיִּצַץ צִיץ. דהיינו, עלולה להיבלע צאד"י אחת. לכן, מושכים את המלה זיציץ. אבל, זה נשאר מלעיל.

שאלה מהקהל: לגבי הפסוק בהפטרות ואתחנן, נָבַל צִיץ וישעיהו מ', ז"ו, מהרי"ץ אומר בחה"ד, לגבי המלה 'נבל', שהקריאה היא ממוצעת?

תשובת מרן שליט"א: אכן אם ישנם שני טעמים, הקריאה ממוצעת. אבל אם ישנו טעם וגם געיא, אזי קריאתה מלעיל. זהו החילוק. אם ישנם שני טעמים, כגון שופר ומארכה, אכן קריאתה ממוצעת, לא מלעיל ולא מלרע. אבל אם ישנו טעם שופר וגם געיא, אזי קריאתה אינה ממוצעת. תבין טוב. כאשר ישנם שני טעמים, זהו 'חֲמַר גַּמְל'. זה מושך למלעיל, וזה מושך למלרע, לכאן הקריאה ממוצעת. אבל שופר וגעיא, זה לא אותו כוח. הגעיא היא פחות מן השופר. ממילא, זה נשאר מלעיל, וקוראים זאת במשיכה.

שאלה מהקהל: אבל מהרי"ץ כותב, שקריאתה ממוצעת, לא מלעיל ולא מלרע, למרות שישנה שם געיא.

תשובת מרן שליט"א: יפה. כי בספר שהיה לפני מהרי"ץ, לא היה שופר וגעיא, אלא שופר ומארכה. אל תסתכל במה שכתוב בדפוס, אלא תסתכל בספר שהיה לפני מהרי"ץ. אם מהרי"ץ העיר כך, הדבר סימן, שהיה לפניו שני טעמים.

שאלה מהקהל: עד עכשיו לא הבנתני, למה כתוב כאן 'שני טעמים'.

תשובת מרן שליט"א: אכן, הבלבול הוא מכאן. אתה גם צריך לדעת, מהיכן נובע שורש הבלבול. בספרים הישנים, בכתבי יד, המארכה דומה מאד לגעיא. לכן, הדבר בלב את המעתיקים. הם לא עשו את המארכה, בצורה עגולה, אלא בקו אלכסוני. ההבדל אצלם בין הגעיא לבין המארכה היה רק, שהגעיא בקו ישר, והמארכה בקו באלכסון. ממילא, לפעמים הסופר עצמו היה מתבלבל. או שמא יד הסופר, זזה מעט שמאלה. לפעמים הקוראים והמעיינים לא ידעו, האם זאת געיא, או מארכה. הדבר גרם להרבה בלבולים ושיבושים. בקיצור, זהו דבר המצריך בחינה דקה מן הדקה, בכדי לדעת את האמת.

שערי יצחק – השיעור השבועי

טעם ע"ד הדרש, בכדי ליישב את המסורת. לא אאריך על כך כעת, כי צריך אולי חצי שעה בכדי לדבר על כך, אבל אומר זאת רק בקצרה.

על הפסוק, **מְקִימֵי מַעֲפָר דָּל וְתַהֲלִים קִי"ג**, ז"ל, דורשים חז"ל במסכת נדרים ודף פ"א ע"א כך, הוזהרו בבני עניים, שמהן תצא תורה. נזכרתי כעת שכבר דיברתי על כך בעבר, באחד מהכנסים בחול המועד פסח [בעיר אלעד]. לכן, הדבר בא לרמוז על דל'. דהיינו, יזל מים, זאת התורה שנמשלה למים. מדליו, תיזהר בבני עניים, כי מהם תצא תורה. ממילא, כאשר השוא שתחת האות למ"ד הוא נח, ישנה את המשמעות של דל'. אבל אם תעשה זאת בשוא נע, קלקלת את המשמעות הזאת. זהו רק טעם ע"ד הדרש, בכדי ליישב את המסורת, ונראה לי, שלא לשנות זאת, אפילו אם הדבר אינו מתאים לכללי הדקדוק. לכל הפחות, יש לכך טעם.

שאלה מהקהל: אולי בגלל שזה לפני האות יו"ד, לכן זה נשמע כשוא נח.

תשובת מרן שליט"א: זאת סיבה, לשכוח מכך. גם אני חשבתי כך בעבר, שבגלל כך המסורת לא התקבלה בצורה מדוייקת, כיון שנשכח החילוק הדק הזה. וה"ה לגבי המלה 'כעטיה'. לפני יו"ד שוא נע נקרא נוטה לחירק, שזה דומה לשוא נח. אבל, אינני רוצה לקבל את הסברות הללו, כי המסורת ברורה אצל כולנו, שוא נח ממש. אעפ"י שהדבר אפשרי, שנפלה כאן טעות, אינני יכול לשלול זאת, אבל בכל אופן העיקר שאפשר ליישב זאת. ואשרי מי שיכול לקיים מנהג אבותיו.

לשון היפ"ה כך הוא, מדליו. השוא שבלמ"ד, מנהג רוב העולם להניחו. אך מצד הדקדוק היה ראוי להניעו וכו' ע"כ. אבל אני אינני מכיר מיעוט שנהגו להניעו, רק כל העולם – בקהילותינו מניחים אותו. והנח להם לישראל, אם אינם נביאים, בני נביאים הם.

בפרשת חוקת, פרק י"ט פסוק כ"א, **מִי־הַנְּדָה**, כפי שהעירו כבר מקודם, צריך להפריד בין המלה 'מי לבין 'הנדה'.

בפרק י"ט פסוק כ"ב, **וְכָל אֲשֶׁר־יִגְעִיפוּ הַטָּמֵא יִטָּמֵא**. המקובל הוא, להאריך בתיבת 'בו'. כך הדייקנים קוראים. האמת היא, שזה לאו דוקא כאן, אבל משום מה כאן הדבר יותר שגור. כפי שישנו חילוק, בין המלה 'לו' בוא"ו, לבין המלה 'לא' באל"ף, שמושכים במלה 'לו', כך גם לגבי המלה 'בו', מושכים אותה, בכדי להבדילה מן המלה 'בא'.

הערה מהקהל: ה"ה לגבי הפסוק **פִּי בּוּ שְׁבַת מְקַלְמֵלְאֶתּוֹ** [בראשית ב', ג'].

תשובת מרן שליט"א: נכון, מושכים את המלה 'בו'. זה לא מקובל אצל רבים, אבל נלע"ד כי כך צריך לקרוא. וה"ה לכל כיו"ב.

בפרק כ"א פסוק א', לגבי הפסוק **וַיִּשְׁמַע הַפְּנֵעֵנִי**, כפי שאמרנו לעיל, צריך עיון האם ישנה געיא באות ה"א, או שלא? בינתיים, אינני מכריע בעניין זה.

בפרשת בלק, פרק כ"ד פסוק ז', **וַיִּזְלִמְּיָם מַדְלִיּוֹ**. אני רואה כי הערת היפ"ה אינה כתובה במהדורא הרגילה שבפני כעת, אבל במהדורא עם פירש"י [בדף קנ"א] הוא מעיר, כי במלה 'מדליו', מצד הדקדוק השוא הוא נע.

הערה מהקהל: כאן במהדורא שבפנינו הוא מעיר על כך.

תשובת מרן שליט"א: יפה, הוא כותב כאן שהשוא שבלמ"ד נח. א"כ, כנראה ששם הוא חזר בו. ואכן, לפי הדקדוק, הדבר צריך להיות כך. אבל מאידך, המקובל אצל כולם לקרוא, יזל מים מדליו, בשוא נח. כמו הפסוק, **שְׁלֵמָה אֶהְיֶה פְּעֻטָּה** [שה"ש א', ז], האות טי"ת בשוא נח. זה אותו הדבר. ישנו טעם שופר.

ישבתי על המדוכה הזאת, והגעתי למסקנא כי אכן הדבר נכון, ולפי כללי הדקדוק השוא היה צריך להיות נע, אבל התבוננתי ומצאתי בס"ד

בפרשת מסעי, פרק ל"ג פסוק ה', וַיִּסְעוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמָסֶס וְגו', כאן צריך להתחיל המברך 'שני'. הרי דעת מהרי"ן, שלא להפסיק במ"ב מסעות. לכן, יש להתחיל את עליית שני, בפסוק ה', כי שם מתחילים מ"ב המסעות. ולא בפסוק מ', וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי וְגו'. דהיינו, להקדים את מברך שני, לפסוק ה'. ועליית שלישי, יכולה להישאר במקומה.

בפרק ל"ה פסוק ט"ז, וַיָּמַת רַצָּח הוּא, גם כאן כתב היפ"ה, שקריאת המלה 'רוצח', היא בינונית, לא מלעיל ולא מלרע. אבל לפי שיטתינו, כפי שהסברנו מקודם, זהו כן מלעיל. אני מתפלא על זאת. בודאי שהמסורת אינה כך. המלה 'רוצח', המסורת מקובלת בהחלט שהיא נקראת מלעיל, ולא ממוצעת.

שם בפסוק ל', כָּל-מִפְהַיִּנְפֶּשׁ, כתב היפ"ה כך, אין דרבן בתיבת 'מכה'. זה בסדר. אכן אין דרבן. אבל במהדורא עם פירש"י, הוא כתב ובדף ר"יז, כי נהגו לזקוף את האות מ"ם מכח המקף. הדבר אינו נראה לי. אלא צ"ל, 'מכה נפש', בלי למשוך את האות מ"ם כלל.

בסוף פרשת מסעי, כתוב היכן להתחיל את המפטיר, בצורה הנכונה. דהיינו, ישנם המתחילים 'מפטיר', בפסוק ז'לא תסוב נחלה'. מי שנהג לקרוא חמשה פסוקים, כפי שגם אנחנו נוהגים, אזי המפטיר מתחיל מן הפסוק הזה.

לגבי הפטרת מסעי, 'חזון ישעיהו', צריך להעיר כי בסוף ההפטרה אין לסיים בפסוק, תָּאֲכָלוּ פִּי פִּי יָיִ דְּבַר יִשְׁעִיהוּ אֵי, כ"ג, [מרן שליט"א אומר בכינוי, 'יאכלו'], אלא לחזור על הפסוק הקודם, אִם תֵּאָבֹוּ וּשְׁמַעְתֶּם, טוֹב הָאָרֶץ תֵּאָכְלוּ. אמנם היפ"ה מביא בשם מהרי"ן לא כך, אבל מי שיעיין בספרי נפלאות מתורתך, הוא ירגע ויבין שאין מכך הוכחה. כבר דיברנו על כך בעבר, אבל ברצוני שהדברים יהיו

בפרשת פינחס, פרק כ"ה פסוק ט"ו, רֹאשׁ אַמּוֹת בֵּית-אֵב בְּמִדְבַּר הוּא. לא ניכנס לכך, אבל אני הקטן מחזיק ומחזק את המסורת, שהמלה 'אומות' היא בזקף קטן. לא מארכה, אלא זקף. כפי שאמרתי לכם, מכמה סיבות, אינני מאריך, אלא רק רצוני למסור את הדברים. כי אחרת, נצטרך לדבר חצי שעה על כל פרט ופרט, ואין אפשרות לכך. בעז"ה נדפיס באריכות את הראיות, מדוע הדבר כך. וכעת אני אומר את הדברים, רק לשם ידיעה, ושכך הוא המקובל.

אותו הדבר, לגבי פרק כ"ו פסוק נ"ג, לְאֵלֶּה תִּחְלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶה בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת, נראה לי יותר נכון, המסורת השנייה. דהיינו, לא כפי שמודפס בגוף תו"ק כנו"ל, אלא כך, לְאֵלֶּה תִּחְלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶה בְּמִסְפָּר שְׁמוֹת. המלה 'הארץ', בטפחא. המלה 'בנחלה', באתנחא. והמלה 'במספר', בטפחא.

בפרק כ"ח פסוק כ"ו, לגבי המלים 'מקרא קודש'. גם בעניין זה, ישנו בלבול בספרים, מתי אומרים 'מקרא' בגעיא, ומתי בלי געיא? ישנם כאלה, אשר עושים את כולם בגעיא, 'מקרא קודש'. וישנם כאלה, העושים את כולם בלי געיא. בדרך כלל, עושים עם געיא. אבל האמת, נמצאת באמצע. לכן, קשה לזכור זאת. נתבלבלו. הכלל הוא, כי אם המלה 'קודש' היא בטעם פשטא, יותר נכון בתרין פשטיין, אזי המלה 'מקרא' היא בגעיא. למשל בפסוק כ"ה, שהמלה 'קודש' אינה בטעם פשטא, אז המלה 'מקרא' היא מלרע. כבר דיברנו על כך באריכות [שיעור מוצש"ק בחוקותי ה'תשע"ב], כי יש בכך עניין גדול מאד, אבל בכל אופן זהו הכלל. לא רק בפרשת פינחס, אלא בכל מקום. כבר בפרשת בא, יש את זה. וכן בפרשת אמור. בכל מקום שכתוב 'מקרא קודש', כאשר המלה 'קודש' היא בתרין פשטיין, 'המלה 'מקרא' היא בגעיא. אבל כאשר ישנו טעם אחר, אזי המלה 'מקרא' בלי געיא.

ניתן להקדיש כל שיעור
להצלחה ולרפואה,
או לעילוי נשמת.
השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור
מפי מרן הגאון שליט"א,
וכן באמירת "מי שבירך"
בסוף השיעור.
פרטים בטלפון: 050-4140741.
נא לתאם זאת לפני השיעור.
והתורמים והמסייעים להפצת התורה
ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ב"ה כל
משאלות ליבם לטובה. אכ"ר.

הודעה חשובה ל"מנויים לחיים".
זיכנו השי"ת ברוב חסדו, ומרן שליט"א
נתן את הסכמתו להקדיש מזמנו היקר
והעמוס לרוב בענייני הכלל והפרט, על
מנת לעיין ולהגיה את השיעורים השבועיים
קודם הדפסתם, ולתקן בהם את הצריך
תיקון, וכן להוסיף עניינים והערות ומקורות
נוספים, אשר לא נאמרו בשיעור המוקלט.
אי לכך, הדפסת השיעורים ושליחתם
ל"מנויים לחיים", תלויה בעומס המוטל על
כתפי מרן שליט"א באותה התקופה, וכן
בסיבות טכניות נוספות, כגון עיכובים
בהקלדה או בעריכה, אשר אינן תלויות
בנו, ובפרט בחדשי החגים, בשמחות
משפחתיות וכדומה.
אנו מבקשים מראש את סליחתכם על
העיכוב, ומקווים להשלים בעה"ת את כל
השיעורים החסרים בהקדם האפשרי
ברוכים תהיו
מערכת "שערי יצחק"
שע"י מוסדות יד מהרי"ץ ב"ב

מסודרים כאן בצורה המושלמת, על סדר
פרשיות התורה. לכן, רצוי לחזור על הפסוק
הקודם. ומי שנמצא בבית הכנסת שאינם
חוזרים, הם אינם רוצים לחזור, לכל הפחות
שיחזור על הפסוק לעצמו, בכדי שלא לסיים
בדבר רע. יציל לכל הפחות את עצמו.

הערה מהקהל: מה זה שונה מתלת דפורענותא,
שבהם לא חוזרים על הפסוקים?
תשובת מרן שליט"א: הסברנו זאת כבר,
שבכל תלת דפורענותא ראוי לחזור. הבאנו
לכך ראיה, מהפטרת תשעה באב. לא יהיו
תלת דפורענותא, יותר מתשעה באב. אם
בת"ב בעצמו, לא מסיימים בפסוק 'כי עלה מות
בחלוננו', אלא מוסיפים 'כי אם בזאת יתהלל
המתהלל', וכי בתלת דפורענותא, עדיפי טפי?
זהו דבר תמוה. הסברתי מדוע מהרי"ץ כתב
כך, יישבנו את העניין הזה. ברוך ה', הדברים
כבר מסודרים. דרך מליצה אני אומר, כי אם
מישהו הולך עם מהרי"ץ יותר ממני, צריך
בדיקה אחריו...

המקום ברוך הוא יסייענו על דבר כבוד שמו,
אכ"ר.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר,
נערך והגה לפי הבנת העורך.
השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו,
הוסיף עניינים וציין מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים,
אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו,
נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר
בהרחבה כבשיעורים שעברו.
לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעין
בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר
להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א.
הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.